

Lolland-Falsters Historiske Samfund – landsdelens historie siden 1912

Mød os på hjemmeside og facebook

www.lfhs.dk og www.facebook.com/lfhistorie

Foto: Middelaldercentret

Handel og søfart på Lolland-Falster med særligt henblik på Vestlolland i perioden ca. 1250-1660 – første del

Af Ole A. Munksgaard

Ca. 1200-1350

Indledende bemærkninger

I denne artikel, der er den første af flere, afdækkes de første kendte spor af vestlollandske handels- og søfartsrelationer i østersøregionen med særligt henblik på perioden mellem ca. 1200 og 1350, hvor pesten og den senmiddelalderlige landbrugs-krise slår igennem, mens de efterfølgende vil se nærmere på tiden mellem ca. 1350 og ca. 1660.

Når det centrale omdrejningspunkt for artiklerne er handel og søfart, så skyldes det, at handelen og søfarten er grundlaget for Vestlollands og ikke mindst Nakskovs vækst og betydning i hele perioden. Specielt i 1500-tallet rangerede byen som en af landets højst skatteydende købstæder og udviklede sig til fæstningsby med volde, grave og forsvarsbastioner for til slut efter Svenskekrigene i 1660 at befinde sig i en længerevarende stagnation.

Udgangspunktet for denne artikel er en indledende beskrivelse af de omfattende og betydningsfulde strukturelle ændringer, der finder sted i regionen i århundrederne før år 1200 med hovedvægten lagt primært på perioden ca. 1150 til 1250. Det drejer sig bl.a. om den kraftige befolkningstilvækst og de demografiske forskydninger i Vest-

og Nordeuropa og vækstens og forskydningernes betydning for grundlæggelsen af en række byer – eksempelvis Nakskov og de senere så kendte hansestæder – på begge sider af Østersøen. Parallelt hermed bliver den stigende efterspørgsel efter ikke mindst brødkorn og andre dagligvarer af stor betydning. Denne efterspørgsel må samtidig ses i lyset af en række tekniske og dyrkningsmæssige forbedringer inden for landbruget, der via en stigende overskudsproduktion er medvirkende til at dække den voksende såvel lokale som regionale efterspørgsel og dermed i sidste instans medvirker til at fremme vareudvekslingen i området. Samtidig ændres i perioden vikingetidens handels- og søfartsmæssige strukturer, idet den gamle handelsrute fra Østeuropa over Hedeby/Slesvig, Hollingsted og Ejderen til Vesteuropa og retur langsomt mister sin betydning frem mod midten af 1200-tallet. De nordtyske byer overtager langsomt men sikkert en stigende del af vareudvekslingen mellem Øst og Vest og indtager efterhånden dermed den magtposition og dominans, som nordboere, slaver og frisere tidligere havde haft. Store dele af Danmark og ikke mindst de sydlige områder som Lolland-Falster bliver hermed over tid et økonomisk subsystem

I 1988 udgravedes resterne af et skibsvrag ved Gedesby. I 1993-95 rekonstrueredes skibet i et samarbejde mellem Nationalmuseet og Middelaldercentret i Nykøbing Falster. Det fik navnet Agnete. Foto: Middelaldercentret.

til østersøkystens tyske byer. Især Lübeck bliver i perioden marked for dansk og ikke mindst vestlollandsk landbrugsekспорт, mens de tyske byer til gengæld bliver leverandører af et bredt varesortiment til bl.a. Vestlolland og dermed også Nakskov. Denne vareudveksling og transport af varer får basal betydning for områdets økonomiske

og kulturelle udvikling i de kommende århundreder, hvilket gerne klart skulle fremgå af denne artikel og den efterfølgende. Lad os derfor først se lidt nærmere på disse ændringer, der vedrører demografi, grundlæggelsen af byerne, landbrugsmæssige omlægninger og forbedringer og de ændrede handelsstrukturer.

Forudsætningerne for de ændrede forhold i østersøregionen ca. 1150-1250

Befolkningsvækst, folkevandringer og bygrundlæggelser

I det meste af Europa havde man i tiden før 900-tallet oplevet en begyndende befolkningstilvækst, der intensiveredes fra dette tidspunkt og frem til pestepidemiene omkring 1350¹. Denne udvikling satte også sine spor i det nord- og vesteuropæiske område, hvor der tegner sig et billede præget af bebyggelsesekspansion, bygrundlæggelser og handelsopsving. For visse områders vedkommende resulterer det i overbefolkning. En overbefolkning, der igangsatte en kolonisering, hvis væsentligste årsager var manglen på jord, en udparcellering af jorden samt bøndernes mulighed for at frigøre sig fra afhængigheden af jordejerne. Denne problemstilling prægede specielt de overbefolkede områder i Nordfrankrig, Frisland og det nordvestlige Tyskland og medførte en veritabel folkevandring af bønder, købmænd og håndværkere fra disse områder

og handelscentre i retning af de mere tyndt befolkede slaviske egne i eksempelvis Holsten, Mecklenburg, Pommern og videre østpå langs østersøkysten. Denne kolonisering understøttedes samtidig af de nordtyske fyrsters erobring af de slaviske områder fra midten af 1100-tallet.

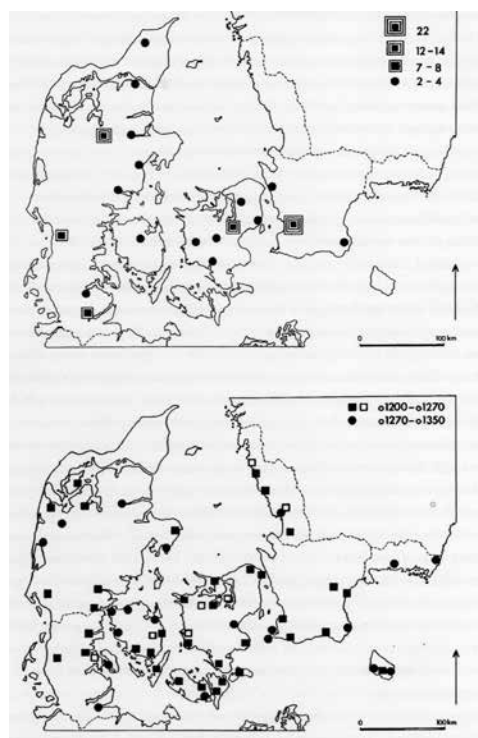
Langs østersøkysten fandt man gamle slaviske handelscentre med internationale kontakter, der hurtigt udstyredes med diverse former for lovgivning og privilegier, og som blev grundlaget for anlæggelsen af byer som eksempelvis Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund og videre mod øst Danzig, Riga og Reval. I disse byer, der alle blev grundlagt mellem midten af 1100-tallet og ikke mindst i første halvdel af 1200-tallet, voksede skaren af tyske håndværkere og kapitalstærke købmænd, hvis betydning for de kommende århundreders handel og søfart blev markant. En udvikling, der i den første periode blev hjulpet godt på vej af den katolske kirkes udbredelse af kristendommen blandt befolkningen via kirker, klostre og andre institutioner og de hermed forbundne behov for varetilførsel af bl.a.

Lübeck set fra øst i sidste halvdel af 1400-tallet. Træsnittet illustrerer den vækst, som byen gennemløb fra omkring 1200. Byens profil er præget af de mange kirketårne med domkirken til venstre og Marienkirche i midten. Længst til højre ligger store skibe i havnen, der gennem århundreder var centrum for en livlig handel med det meste af Europa. Træsnit i Schedels Weltchronik fra 1493.

voks til kirkealtrenes belysning og forskellige former for fisk i fasteperioderne, der kunne strække sig til op mod 180 dage om året.

Parallelt med befolkningstilvæksten og grundlæggelsen af de nordtyske byer langs østersøkysten skete der i perioden fra sidste halvdel af 1100-tallet og frem til omkring 1350 i Danmark – ofte under kongelig overhøjhed – en tilsvarende grundlæggelse af købstæder, hvorved så at sige den anden bølge af grundlæggelser i Danmark fandt sted. Den første bølge begyndte i det små fra midten af 700-tallet omkring handelspladser, hvorefter der i de kommende år-

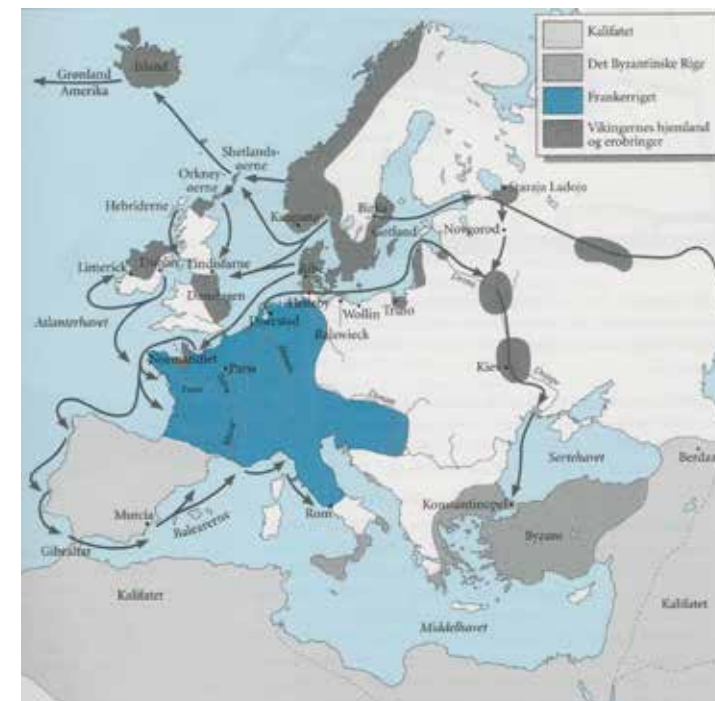

Øverst: Bygrundlæggelser i Danmark før 1200. Nederst: Nye bygrundlæggelser i Danmark i perioden mellem 1200 og 1350. De ikke udfyldte markeringer angiver en by, hvis byfunktion ophører i løbet af middelalderen. Illustration: Andrén s. 26-27.

hundreder hovedsageligt blev anlagt byer, hvis væsentligste rolle var at indgå som en del af kongemagtens og kirkens administrative centre.

Denne anden bølge af bygrundlæggelser – i perioden 1150-1300 firedobledes antallet af byer i Danmark fra 20 til ca. 80 – blev præget af de såkaldte torvekøbinger² (lat. villae forenses), der baserede deres eksistens på kongemagtens privilegier og beskyttelse som garant for opretholdelsen af by- og torvefreden. Kirken spillede ligeledes en væsentlig rolle via grundlæggelsen af kirker, klostre eller administrative centre. Ikke mindst det voksende befolkningstals stigende behov for varer, herunder specielt landbrugsprodukter som bl.a. brødkorn, gjorde det nødvendigt at oprette salgssteder som torvekøbingerne. Varerne transporterede bønderne ad elendige veje til byernes torve, hvor de kunne afsættes til bybefolkningen, der så til gengæld kunne tilbyde en voksende håndværkerstands produkter; altså en begyndende arbejdsdeling. Byerne blev hermed over tid mødestedet mellem opland og by, producent og forbruger, og på sigt mellem købmænd af såvel indenlandsk som udenlandsk oprindelse. Byerne udviklede sig altså til centrale steder. Først for en næromsætning, hvor en lokal overskudsproduktion – over kortere strækning – kunne afsættes til købedygtige konsumenter på byernes torve. Ret hurtigt derefter omsattes varerne også til købmænd af såvel lokal som indenlandsk og udenlandsk herkomst, der for store deles vedkommende deltog i den voksende handel på bl.a. Østersøen³. For sidstnævnte kategoris vedkommende var der tale om nordtyske købmænd, der i stigende grad vandt indpas i de danske byer, hvor kirkerne flere steder i kystbyerne, eksempelvis i Nakskov, som et vidnesbyrd om den voksende vareudveksling blev viet til de søfarendes og handelndes skytshelgen Skt. Nikolaus.

Vikingetidens handelsruter i Europa med angivelse af de vigtigste nordeuropæiske handelsbyer og handelsruter. Illustration: Bryld s. 20.

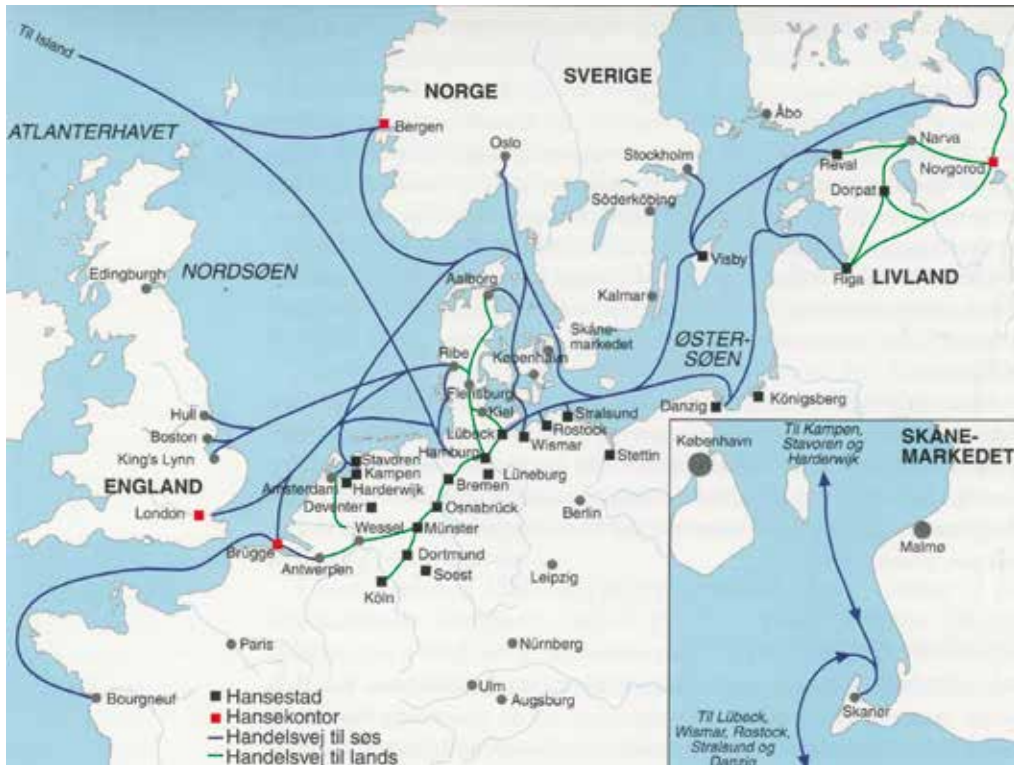

Det danske landbrugs omlægninger

Den førnævnte udvikling med befolkningstilvækst ville dog aldrig have kunnet finde sted, hvis der ikke allerede inden for landbruget var sket en forskydning af produktionen i retning af et voksende agerbrug med intensiveret korndyrkning⁴. Men en betingelse for denne udvikling i retning af korndyrkning var en opdyrkning af tidligere uopdyrkede jorde, en udflytning fra eller spaltning af de eksisterende landsbyer samt skovrydninger, hvor det var muligt. Noget, der alt sammen fandt sted fra 1000-tallet til 1200-tallet. Hermed opstod en række af de kendte landsbyer med bl.a. navneendelsen “-torp” og “-rød”. Parallelt hermed skabtes en række tekniske forbedringer, bl.a. hjul- eller muldfjælspløven. I modsætning til tidligere tiders ard kunne muldfjælspløven med sit skær og langjern skære

græstørven løs og med muldfjælen vende den rundt, hvilket med et moderne udtryk må karakteriseres som et innovativt tigerspring. Ændrede driftsmetoder og former f.eks. trevangsbruget, hvor to vange var tilsået med henholdsvis vinter- og vårsæd, mens den tredje lå brak og samlede næring, skabte ligeledes mulighed for ikke blot et større foldudbytte, men også nye afgrøder og fortsat mulighed for arealer til græsning af heste, kvæg og stude.

Grunden var hermed lagt til en forøgelse af det dyrkede areal, en stigende produktion og en introduktion af nye afgrøder, driftsmåder og teknik. Konkrete tal vedrørende den stigende produktion kender vi dog ikke, men et stigende antal møller i Danmark på dette tidspunkt må være et indicium for en sådan, ligesom det står klart, at en forøgelse af det dyrkede areal kan aflæses af

De væsentligste hansestæder og kontorer samt handelsruter i Nordeuropa fra ca. 1300 og frem gennem de efterfølgende århundreder. Illustration: Ingesman s. 164.

eksempelvis takseringerne på Falster, hvor det dyrkede areal formodes at være forøget med 50 % fra år 1000 til år 1200⁵.

Omlægning af vikingetidens handels- og søfartsmæssige strukturer

De ovenfor skitserede samfundsomlægninger udgør nogle af årsagerne til, at tidligere tiders handels- og søfartsstrukturer blev omlagt specielt mellem 1200 og 1250.

Fra vikingetiden og frem til 1200-tallet havde handelen i Østersøen primært været domineret af danskere, svenskere, gotlændere, slaver og russere. Man mødtes enten på sæsonmarkedspladser langs den gamle handelsrute, der strakte sig fra den vestli-

ge Østersø og via Ladogasøen, de russiske flodsystemer og byerne Kiev og Bulgar for sluttelig at opnå kontakt med Det byzantinske Rige i Konstantinopel, eller også mødtes man i Hedeby, der fra omkring år 800 blev centrum for udvekslingen af varer mellem Østeuropa og Vesteuropa. Fra Vesteuropa nåede bl.a. frisiske købmænd, der havde handelskontakter til eksempelvis Friesland, Rhinområdet og England, med transitvejen via Ejderen og over land fra Hollingsted frem til Hedeby, hvor man kunne udveksle primært luksusvarer. Hedeby's fremtrædende position varede frem til omkring midten af 1000-tallet, hvor byen efter flere overfald og plyndringer måtte bukke

under. Dette indebar dog ikke, at de eksisterende handelsstrukturer ophørte. Byens rolle som handelscentrum for udveksling af varer flyttedes blot til den nordlige side af Slien, hvor byen Slesvig blev grundlagt, og hvor besejlingsforholdene og mulighederne for havneudvidelse var bedre.

Denne geografiske omplacering medførte hurtigt, at Slesvig fra slutningen af 1000-tallet oplevede en vækst i handel og økonomi, som betød, at byen nu – i langt højere grad end tidligere – tiltrak tyske købmænd fra bl.a. Westfalen og Rhinområdet. Disse købmænd indgik i vareudvekslingen mellem Øst og Vest i Slesvig, men drog efterhånden selv længere ind i Østersøen, hvor de opsøgte de handelspladser, som nordboere, slaver og russere allerede gen-

nem de seneste århundreder havde benyttet og fortsat benyttede⁶. Den tyske tilstedeværelse i Østersøen forstærkedes, samtidig med at frisiske, saksiske og westfalske købmænd via karolingerrigets nordligste grænseområde ved Bardowick – nordvest for Lüneburg – trængte frem til Østersøen omkring bl.a. den slaviske handelsplads Liubice ("Alt-Lübeck"). Efter ødelæggelser af Liubice blev byen ved midten af 1100-tallet genoprettet på dens nuværende beliggenhed af grev Adolf af Schauenburg og Henrik Løve, således at der på baggrund af byens centrale beliggenhed skabtes handelsmæssige forbindelser mellem Sachsen og Østersøen, hvorved Bardowick mistede sin betydning til fordel for Lübeck. I løbet af de kommende 100 år lykkedes det byen

Valdemar Sejrs Østersøimperium i begyndelsen af 1200-tallet. Herredømmet over den nordtyske Østersøkyst bestod primært i, at de lokale fyrster havde antaget kongen som lensherre. Estland forblev dog dansk indtil 1346, hvor området blev solgt. Illustration: Bryld s. 47.

at udbygge sin position og etablere sig som magtfuldt handelscentrum i østersøregionen og senere i Nordeuropa. Den position opnåede byen fra omkring midten af 1200-tallet, hvor nordboernes, slavernes og russernes betydning var blevet stærkt formindsket, og hvor Slesvig mistede sin rolle som handelscentrum bl.a. i forhold til det voksende Skånemarked, der efterhånden udviklede sig til en international varemese⁷. Det kan altså konstateres, at Lübecks voksende betydning ikke udsprang af et kommercielt vakuum eller i et økonomisk ingenmandsland, men at man fulgte i de tidligere og førende handelsfolks fodspor⁸.

Årsagerne til Lübecks voksende betydning og opnåelsen af den nævnte magtposition var mangfoldige. Nogle enkelte årsager skal dog nævnes. Det drejer sig eksempelvis om, at byen i forbindelse med dens genetablering i 1100-tallet blev integreret i de eksisterende handelsstrukturer i østersøregionen, og for at fremme handelen invitere man nordiske og russiske købmænd til at besøge byen ved at give dem fri adgang. Samtidig erhvervede man sig en række handelsprivilegier i Sachsen og dermed adgang til en af tidens væsentligste handelsvarer i form af salt fra Lüneburg. Parallelt med dette tilførtes byen kapital fra den saksiske hertug og tyske købmænd fra Sachsen og Westfalen, der havde set mulighederne i at opnå kontakt med markederne i østersøregionen. Lübecks vækst under Knud 6.s og ikke mindst Valdemar Sejrs herredømme i perioden mellem 1201-1226/27 kom ligeledes til at spille en væsentlig rolle, idet byen opnåede samme rettigheder som andre danske købstæder i såvel Danmark som Vest- og Østeuropa. Byen oplevede dermed en markant vækst, der ved skæbnens ironi i de kommende årtier var medvirkende til at distancere ikke blot danske handlende men de øvrige nordboere i østersøhandelen. Opnåelsen af handelsrettighederne i Danmark

fortsatte efter frigivelsen af Valdemar Sejr i 1225, der i 1223 var blevet taget til fange af grev Henrik af Schwerin under en jagt på Lyø og først løskøbtes i 1225. Dette kombineret med kongens nederlag ved Bornhöved i 1227 og de dynastiske problemer efter kongens død i 1241 resulterede i en stærkt svækket dansk kongemagt og formindsket magtpolitisk indflydelse i regionen. Til slut skal som årsag nævnes etableringen af handelsruten mellem Lübeck og Hamborg fra midten af 1230'erne og det tættere samarbejde mellem de nordtyske handelsbyer, hvor man via gensidige handelsaftaler og netværksdannelse samt udbredelsen af lybsk ret til de nye byer på den tyske østersøkyst fik skabt sig en betydningsfuld position.

Vestlollands og Nakskovs rolle i de nye handelsstrukturer og magtforhold

Hvilken rolle kom Vestlolland og ikke mindst Nakskov til at spille i ovennævnte ændrede mønstre og magtstrukturer? For at kunne besvare dette spørgsmål bliver det opgaven at undersøge og afdække ændringerens konsekvenser for området, handelen og de handelsmønstre, som det vestlige Lolland indgik i fra midten af 1200-tallet. En sådan afdækning besværliggøres dog af det faktum, at vi for perioden frem til ca. 1400 – på grund af bl.a. tabt kildemateriale – ikke er i besiddelse af et ret omfattende kildegrundlag, men må anvende de direkte eller indirekte spredte udsagn, der findes af såvel skriftlig som materiel karakter. Dette indebærer, at der vil blive foretaget udblik til ikke blot den øvrige del af Lolland-Falster, men også til den resterende del af riget.

Som tidligere nævnt indgik Nakskov i den såkaldte anden bølge af bygrundlæggelser i Danmark, men hvor gammel byen er, ved vi desværre ikke præcist⁹. Vi ved dog så meget, at de ældste – endnu bevarede – senromanske dele af Sct. Nikolai kirke kan dateres til første halvdel af 1200-tallet, og

at kirken på daværende tidspunkt næst efter kirken i Saksøbing var den største på Lolland. Omkring 1240 – ved slutningen af Valdemar Sejrs regeringstid – omtales byen for første gang, idet den sammen med 19 andre byer fra Sjælland og Smålandene optræder i købstadlisten i den såkaldte Kong Valdemars Jordebog¹⁰. Fra Lolland nævnes datidens to eneste købstæder, Nakskov og Saksøbing, samt de beløb, der måtte svares i skat til kongemagten, under hvem de fleste købstæder hørte på dette tidspunkt. Den største skatteyder af de to lollandske byer var Nakskov, der dog sammenlignet med nogle af de sjællandske byer ydede et forholdsvis lavt beløb. Dette tyder på, at byen omkring 1240 befandt sig i en overgangsfase fra en mindre bosættelse, hvor beboerne ved skoven på nakken (Nacascogh) ernærede sig via en kombination af landbrug, fiskeri og småhandel, og frem mod en decideret købstad/torvekøbing. Meget peger derfor i retning af, at byen fra omkring 1240 er at regne for en købstad, men købstadsprivilegierne er imidlertid gået tabt for eftertiden.

Byens voksende betydning understreges også af, at kong Erik Plovpenning opholdt sig i Nakskov i 1242, hvor han kundgjorde en overenskomst, som han med samtykke af sine mænd i Estland indgik med den daværende biskop Torkil af Reval i Estland, der var blevet erobret i 1219 under Valdemar Sejr. Overenskomsten drejer sig primært om esternes diverse afgifter og skatter til kongemagten og biskoppen¹¹. I de kommende årtier, 1250-70, ser vi samtidig, at de nordtyske stæder – Hamburg, Lübeck, Rostock, Wismar og ummelandsfarerne, altså de stæder, der vestfra rundede Skagen, vinder større handelsmæssig indpas i ikke blot det syd-danske område men i hele Danmark, idet de opnåede privilegier og rettigheder på Skånemarkedet, men eksempelvis også på Møn og i det resterende Danmark, hvad angår handel, skibbrud og bjergning af gods¹².

Fra den 25. april 1266 kender vi det ældste bevarede privilegiebrev til Nakskov. Det er udstedt af Erik Klipping under et ophold i byen og stadfæster byens borgeres (lat. uillani = bymænd) ret til frit at "have den forte til græsning af kvæg, som på vor elskede faders tid plejede at ligge til deres by, sammen med marken Sigersege og den skov, vi har modtaget fra hr. Mads, forhenværende drost, idet vi strengt forbyder, at nogen i fremtiden hindrer eller forulemper byens borgere deri. Den, der i ubesindighed gør dette, vil ikke undgå vor kongelige hævn"¹³. Som det fremgår af brevet, var byen altså opstået før 1266. De omtalte græsningsrettigheder er altså en stadfæstelse af et tidligere, men nu tabt, privilegiebrev fra Erik Klippings far, Kristoffer 1.s (1252-59) regeringstid. Desuden kaster dokumentet lys over oprindelsen til det endnu kendte stednavn Madeskoven, som den omtalte Mads må have lagt navn til. Han havde været drost, dvs. den hirdembedsmand, som forestod kongens hofholdning, og som i 1200- og 1300-tallet var den fornemste af rigets embedsmænd og den, der trådte i kongens sted, hvis han var borte fra riget eller var mindreårig. Mads boede i Flårup på det sydøstlige Lolland og var ud af den højadelige Gøye-slægt. Kampen om græsningsrettighederne afsluttedes dog ikke med ovennævnte privilegiebrev af 1266. Den fortsatte gennem resten af 1200-tallet, idet den omtales ved den obligatoriske fornyelse af byens privilegier i 1293 i forbindelse med, at kong Erik Menved var blevet myndig og efterfulgte Erik Klipping som konge, samt året efter, hvor enkedronning Agnes genbekræfter brevet af 1293, efter at hun tilsyneladende har fået Lolland og Falster som enkesæde¹⁴. Stadfæstelserne af byens rettigheder synes hermed at have bragt ro omkring sagen, men den dukker dog op igen med fornyet kraft i 1451 og de efterfølgende årtier¹⁵, hvilket vil blive taget op senere.

Når Nakskov fra midten af 1200-tallet voksede i betydning, hang det sammen med en kombination af flere faktorer. I landbruget skete der som tidligere nævnt en række tekniske og dyrkningsmæssige forbedringer. Derved forøgedes produktionen, således at der med tiden skabtes en overskudsproduktion, som via lokal og regional handel i østersøregionen kunne dække den stigende efterspørgsel efter bl.a. landbrugsprodukter og andre dagligvarer. Et begyndende, men nok langsomt voksende, gensidigt afhængighedsforhold mellem Nakskov, der hovedsagelig levede af handel og håndværk, og byens opland, der kunne levere landbrugsprodukter til byens torv, skabte over tid ikke blot vækst i næromsætningen, men også en gradvis erhvervsspecialisering. Byens borgere bevarede dog fortsat kvæg- og havebrug på den enkelte borgers egne jorder og i bymarken, ligesom der stadigvæk boede håndværkere i oplandets landsbyer.

Væksten forstærkedes på samme tid i og med, at der – som tidligere nævnt – langs den tyske østersøkyst fra omkring 1200 opstod en række byer – eksempelvis Wismar, Rostock og Stralsund – der fra omkring 1250 sammen med Lübeck udviklede sig til østersøregionens stærkeste handelsmagt med hensyn til vareomsætning. En voksende fjernhandel mellem Lolland-Falster og de nordtyske byer – populært kaldet hansestæderne – blev dermed en realitet, hvor øernes bidrag til handelen primært må have været salg af landbrugsprodukter som f.eks. heste, kød, huder, talg, fedt og korn. De nordtyske hansekøbmænd bragte til gengæld et bredt varesortiment frem til byens borgere og oplandets bønder, bestående af både luksusprægede varer og livsformødnede dagligvarer som f.eks. salt fra Lüneburg, klæde fra Flandern, øl, humle, pelsværk, vin, voks, krydderier, jern og meget mere.

Handelspartnere, politiske og økonomiske relationer i perioden ca. 1250 til ca. 1350

Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund, Greifswald og Kiel

Men hvem var så det vestlollandske områdes specifikke handelspartnere i nævnte periode? Som det allerede er fremgået, er der ingen tvivl om, at de syddanske handelsforbindelser primært var rettet mod de nyetablerede tyske byer langs østersøkysten. Allerede i perioden 1254-60 omtales – i Älteste Rostocker Stadtbuch – for Falsters vedkommende 4 personer med tilnavnet “de Nicopinge”, altså Nykøbing Falster, og få år efter nævnes i samme bog enken efter “domini Thiderici de Sascopia” (Sakskøbing)¹⁶. Alle omtalte personer med tilnavnet “de Nicopinge” og “de Sascopia” må anses for at være tyskere, da deres fornavne “Geradus”, “Hartmannus”, “Hartwicus” og “Thiedericus”, trods deres latinske form, alle må være af tysk oprindelse. Det samme gør sig gældende, hvis vi går til Wismar, hvor der i perioden 1260-1272 optræder to personer med tilknytning til Lolland og Nakskov¹⁷. Personerne omtales henholdsvis som “Herewici de Lalande” og “Bruno de Naxscoywe”. Sidstnævnte Bruno optræder igen senere i årene 1273, 1274 samt 1286, hvor måden at stave Nakskov på dog optræder i flere forskellige varianter (“Naxoywe” og “Nakscho”) og i 1282 og 1283 nævnes henholdsvis en “advocatus de Stubbecopinge” og en “advocatus Lalandie”, hvor “advocatus” normalt er at betragte som en foged, der i disse tilfælde har været byens repræsentant med hensyn til handelsmæssige forhold vedrørende Stubbekøbing og Lolland¹⁸. Også Stubbekøbing og Nykøbing kan i denne sammenhæng fremvise eksempler på, at personer – i dette tilfælde fra Stralsund – har haft kontakt til byen, idet en “Alberto de Stubbekopinge” samt

Forrest til højre for Sct Nicolaikirche ses rådhuset i Stralsund, der blev påbegyndt omkring 1250 og udført i den karakteristiske nordtyske teglstensgotik. Til venstre for rådhuset ses Sct. Nicolai Kirche, der er den ældste af byen tre middelalderkirker. Kirken omtales første gang i 1276.

en række andre personer med relationer til byen og Nykøbing omtales i perioden fra 1270-1342¹⁹. Eksempler af samme karakter møder vi ligeledes i Kiel, hvor en “Wedekino de Naxowe” omtales i henholdsvis 1311 og 1317²⁰, og hvor Wedekin på baggrund af sit fornavn må være af slavisk oprindelse.

De enkelte indførelser i byernes “Stadt- og Rentenbücher” siger ikke direkte noget om handelsforbindelser til Lolland-Falster, men indførelserne drejer sig primært om interne forhold i de nordtyske byer: køb og salg af jord og ejendomme samt pantsætninger af samme og anden form for gældsætning. Der må derfor være tale om tyske købmænd, der som borgere i Rostock, Wismar, Stralsund og Kiel har drevet handel på Nakskov, Nykøbing, Stubbekøbing og Sakskøbing, hvilket underbygges af præpositionen “de”, der oftest tilkendegiver, at en person handler på eller er tilknyttet stedet, men ikke er bosiddende på stedet eller har sin oprindelse samme sted. Desuden indikerer det, at det efter alt at dømme er de

nordtyske hansestæder, der tilsyneladende har været den opsøgende handelspartner, og som har afsat deres varer i de Lolland-Falsterske købstæder og samtidig aftaget byernes og eventuelt oplandets produkter.

Denne vareudveksling, hvor de tyske købmænd uden tvivl har spillet den førende rolle, medførte, at de tyske købmænd med tiden blev en normal del af bybilledet på Lolland-Falster. De opsøgte nemlig byens torv eller stranden, som de nuværende havneområder kaldtes, for her at sælge og opkøbe varer. Men Nakskov blev også med sin voksende betydning – byen fik de første kendte stadsrettigheder i 1274²¹ – mødested for forhandlinger mellem repræsentanter for de nordtyske byer og den danske kongemagt. I 1280 mødtes kong Erik Klipping i Nakskov med repræsentanter for bystyret i Greifswald og Lübeck, hvor kongen stadfæstede de tyske byers privilegier og handelsrettigheder på henholdsvis Skåne-markedet – Nordeuropas største marked for vareudveksling mellem Vest- og Østeuropa

beliggende i Skåne ved Skanør og Falsterbo – og det øvrige Danmark²²; rettigheder, der gentagne gange blev bekræftet gennem de sidste årtier af 1200-tallet. Senere i 1300-tallets første årtier, der var præget af interne oprør i landet, fortsatte uoverensstemmelser og krige med den norske konge, Håkon 5., og ikke mindst Erik Menveds ambitiøse, imperialistiske og omkostnings-tunge udenrigspolitik langs bl.a. den nordtyske østersøkyst, der blev finansieret via pantsættelser af landskaber, herunder dele af Lolland²³, finder vi et tilsvarende eksempel. I 1311 mødtes kongen i Nakskov med fyrst Henrik af Mecklenburg og dennes følge, hvor kongen indsatte Henrik som lensmand i fyrstendømmet Rostock som bestyrer af kongens borge samt området generelt betragtet²⁴. Valget af mødested, Nakskov, mellem kongemagten og de to nordtyske hansestæder og fyrst Henrik, indikerer utvivlsomt byens voksende betydning, de relationelle forhold til de nordtyske byer og selvfølgelig byens praktiske beliggenhed.

I et brev af 1. april 1307, udstedt af Erik Menved i Nykøbing Falster, giver kongen bymændene (borgerne) i Nakskov det privilegium, at ingen fremmede må overtage værgemål for byens borgere. Årsagen til dette må være, at kongemagten på denne måde kunne forhindre fremmede i at kunne disponere over borgeres ejendom og agere vedrørende interne retsforhold. Det bestemmes endvidere, at “at ingen, undtagen de selv (bymændene) og de, som er pligtige at deltage i erlæggelse af ydelser til samme by og stadigt opfylder dette, må driste sig til at rejse bænke inden for den samme bys grænser for at sælge nogle af deres varer eller på nogen som helst måde udøve handel til skade for disse bymænd imod de gamle og hævdundne privilegier, som hver enkelt stad og købing i vort rige nyder”²⁵. Bestemmelsen er et tidligt eksempel på en begyndende protektionistisk

handelspolitik, der ønsker at monopolisere handelen hos byens egne købmænd, idet kongen forbyder fremmede at rejse salgsboder (“bænke”, lat. scabella) og herfra drive detailhandel på torvet i Nakskov til skade for byens egne handelsfolk. Kongens bestemmelse er derfor et forsøg på at dæmme op for krænkelse af datidens gæsteret, der forbød ikke mindst udenlandske købmænd at drive detailhandel, da de som gæster ikke havde kommunale rettigheder og ikke ydede skat til byen og i sidste instans til kongen²⁶. En nærmere geografisk lokalisering af de fremmede købmænd er det dog ikke muligt at foretage, og det er ligeledes umuligt at sætte navn på de varer, man ønskede at afsætte, da kilden intet oplyser om dette, men alt tyder dog på, at der er tale om udenlandske købmænd, der med en vis sandsynlighed må være kommet fra de nordtyske østersøbyer.

Samme oprindelse gælder nok også for provsten af Lolland, Daniel, der i 1317²⁷ har givet to borgere i Lübeck fuldmagt til at sælge sin gård med tilhørende huse i Fleischhauerstrasse og gøre med disse bygninger, hvad de vil. Hvad angår den omtalte gård og husene er det vanskeligt at dokumentere, hvilke der er tale om i Lübeck, men måske kan der være tale om Fleischhauerstrasse nummer 82, 84 og 88. I 1297 møder vi nemlig arvingerne efter en kræmmerfrue ved navn Lyse. Disse arvinger opnår enighed om fordelingen af boet, således at sønnen Hans Daniel og en anden broder overtager ejendommene, hvorefter de på et senere tidspunkt overgår til Lyses svigersøn, Hermann Berekow²⁸. Allerede to år tidligere møder vi – i forbindelse med salg af ejendomme – for første gang provsten Daniel, men denne gang som kanik i Roskilde, hvor han via sine nevøer i Lübeck, Dietrich Teste, der er præst, og Johan Stephani sælger et hus beliggende i Hartengrube (“fossa ducis”) til Herman v.

Sconenborne, der var præst i Lübeck²⁹, og som tilsyneladende ejede huset i en meget kort periode, inden det blev solgt igen. En del tyder altså på, at Daniel har haft sine rødder i Lübeck, og at han på et tidspunkt efter 1297 er ankommet til Danmark. Hvor-når Daniel er blevet udnævnt til provst, ved vi ikke eksakt, men det må være sket mellem 1315 og 1317, hvor han må have afløst Godskalk, der var præst i Sandby og desuden provst på Lolland, idet Godskalk optræder i denne rolle så sent som i 1312, hvor der afholdtes konvent i Nakskov, og hvor han optræder som vidne i forbindelse med testamentering af gods til Dalum Kloster³⁰.

Med Erik Menveds død i 1319 og Kristoffer 2.s overtagelse af kronen forstærkedes efter et par års forløb rigets nedgang og senere opløsning. Udgangspunktet for hans herredømme var slet og ret, at landet stod i gæld til en række såvel udenlandske som indenlandske fyrster, grever og stormænd, og for løbende at kunne indfri lånene, måtte han ty til pantsættelser af dele af riget, herunder bl.a. Lolland, Falster og Møn, der i 1326 gled over på fyrst Henrik af Mecklenburgs og fyrsterne af Werles hænder med alle “borge, fæstninger, byer, landsbyer, øer og godser, vasaller og mænd og alt andet, der finder sig i samme lande, med fogderier, jurisdiktioner, indtægter, afkastelser, med al nytte og med alt deres tilliggende”³¹. Desuden prægedes tiden af oprør og utilfredshed hos store dele af befolkningen, således at Kristoffer senere på året måtte flygte til Nordtyskland, hvor han tog ophold hos fyrst Henrik af Mecklenburg. Hertug Valdemar af Sønderjylland, der blot var 11 år gammel, blev herefter indsat som konge under formynderskab af grev Gerhard af Holsten, kendt under navnet “Den kullede Greve”, der satte sig på store dele af landet, mens grev Johan af Holsten (“Johan den Milde”) bl.a. tog Lolland, Falster og Møn i

sin varetægt og egenhændigt i 1328 i Nakskov bekræftede byens privilegier³².

Efter et begyndende oprør i Jylland mod holstenervældets undertrykkelse og brandbeskatninger forsøgte Kristoffer fra 1329 – nu i alliance med Johan den Milde – at generobre riget, hvilket blot førte til yderligere pantsættelser i Johans favør. Men i 1330 lykkedes det dog Kristoffer at blive genindsat som konge, dog som Johans marionet, og efter at have samlet sig en større slagstyrke vendte han sig i 1332 mod grev Gerhard, hvis tropper han mødte ved Dannevirke, hvor han led nederlag. Resultatet blev, at Johan hurtigt allierede sig med grev Gerhard, med hvem han stort set delte riget. Kristoffer sad hermed tilbage som fallent og populært sagt som konge af et enkeltstående hus i Saksøbing. Han døde samme år i Nykøbing efter et kortvarigt fængselsophold på Ålholm. Landet stod tilbage som et fallitbo, der var pantsat til de holstenske grever, og et land uden konge frem til 1340, hvor Valdemar Atterdag igangsatte den langsomme genindløsning af riget.

På trods af ovennævnte pantsættelser, interne og eksterne uroligheder, voksende gældsbyrder og møntforringelser samt den endelige opløsning af riget som en selvstændig enhed, gik handelen hen over Østersøen videre efter hanseaternes valg-sprog: “navigare necesse est, vivere non est necesse”, altså, at det er nødvendigt at sejle, ikke at leve. I 1328 udstedte Kristoffer under sit landflygtige ophold i Rostock forskellige privilegier til byen gældende for hele Danmark og specielt Skåneområdet, hvor de fik lov til at sælge uld, klæde, linned, øl eller hvad som helst andet³³. To måneder senere sluttede fyrst Henrik af Mecklenburg en overenskomst med rådet i Wismar om danske købmænds toldafgifter i byen³⁴. Det drejer sig i dette tilfælde om indførsel af henholdsvis sild og huder af forskellig art og om udførsel af honning,

Ravnsborg borgruin på Nordlolland, der formodes anlagt i sidste halvdel af 1200-tallet. I forbindelse med pantsættelserne af Danmark i 1330'erne og frem overgik Ravensborg i 1332 til Johan den Milde, og borgen blev i de efterfølgende år udbygget kraftigt. Fra omkring 1510 mister borgen sin betydning og forfalder. Foto: Ove H. Nielsen.

kobber, tøj og lærred, som de danske købmænd måtte svare afgifter af, og mon ikke vi – med de tidligere nævnte handelsforbindelser mellem eksempelvis Nakskov og Wismar in mente – kan tillade at antage, at disse typer af varer må have indgået i vareudvekslingen mellem de to byer?

Som ovenfor nævnt igangsatte Valdemar Atterdag en reetablering af riget fra 1340, og udgangspunktet var for så vidt et nul-punkt. Processen var lang, besværlig, omkostningstung, krigerisk og med skiftende resultater. Den indebar samtidig skiftende alliancer med såvel interne som eksterne samarbejdspartnere – bl.a. de nordtyske hansebyer – i forsøget på erhvervelsen og indløsningen af det pantsatte rige.

I oktober 1342 indgav bl.a. Johan den Milde og Gerhardt 5. deres stridigheder med Valdemar Atterdag og Lübeck, Hamburg, Wismar, Rostock, Stralsund og Greifswald til voldgiftskendelse af nogle nordtyske grever og riddere³⁵. Byerne fremsendte derfor i begyndelsen af december 1342 klageskrifter til voldgiftsmændene, og i denne forbindelse er klagerne fra Stralsund, Lübeck, Rostock og Wismar af speciel interesse, da de bl.a. indeholder forhold og begivenheder vedrørende handel og søfart med henblik på Lolland-Falster³⁶. For at stå stærkere i voldgiftsforhandlingerne er der en del, der tyder på, at byerne har været ude at "støvsuge" alle kroge for at finde skyts mod de holstenske grever. Nogle af klager-

ne vedrører nemlig forhold, der rækker ca. 12 år tilbage i tiden.

Ser vi på klagerne enkeltvis, kan vi konstatere, at en købmand fra Stralsund, Eler Niendorf, i 1340 blev frarøvet øl, brød, linned og andet gods til en værdi af 30 mark stralsundisk af høvedsmændene på Ravensborg, og to år senere var det gået ud over Herman Kranz, som i Nykøbing af høvedsmanden, Bertram Kule, blev frataget 1½ tønde sild, 3 læster sild, 3 stykker flandersk klæde fra Aardenburg og et skib til en værdi af 20 mark stralsundisk. – De øvrige klagepunkter vedrører eksempelvis forhold ved Møn og Saltholm.

For Lübecks vedkommende var der i såvel Danmark som Nordtyskland tale om nogenlunde tilsvarende forhold, som dog ikke dateres i klagen. Under Møn, i Femernsund og i Gedser havn hører vi igen om skibe, der er blevet udplyndret eller om besætningsmedlemmer, der blev skudt. Vedrørende skibet i Gedser var der tale om gods til en værdi af over 100 mark lybsk samt sild, så skibet har sikkert været på vej fra Skånemarkedet til Lübeck. Et interessant røveri er dog det overfald, der fandt sted på et lybsk skib, der var på vej ind i havnen ved Ellenbogheden, og hvor tabet opgøres til 225 mark lybsk. Røveriet påkalder sig opmærksomhed, da redaktørerne af *Diplomatarium Danicum* stedfæster "Ellenbogheden" til enten Malmø eller Albuen i Lollands Sønder herred. Hvis der er tale om sidstnævnte sted, er det første gang, at stedet nævnes i en skriftlig kilde, idet stedet tidligere er påvist omtalt første gang i 1416³⁷. Men det er tvivlsomt, om der er tale om Albuen på Vestlolland, da Ellenbogheden i 1342 og såvel tidligere som senere i det hanseatiske kildemateriale er ensbetydende med Malmø, og hvor Albuen fra 1416 og frem konsekvent omtales som Lalandes Ellenbogen³⁸.

Går vi videre til Rostocks klage, viser det sig, at den på indholdssiden ikke afvi-

ger meget fra de to førnævnte byers klager. Den er dog mere omfangsrig og detaljeret og nævner en række overgreb i Danmark helt tilbage til omkring 1330 samt en række overgreb med direkte relationer til Lolland-Falster. Der er igen tale om, at høvedsmændene på Ravensborg og Nykøbing samt deres vasaller var den udfarende kraft over for Rostocks købmænd. De skiftende høvedsmænd på Ravensborg, der omtales ved navns nævnelser (f.eks. Kreje Brockdorf, Otto Breyde, Heikendorp m.fl.), har røvet og konfiskeret store mængder gods, anseelige pengebeløb og skibe tilhørende en lang række navngivne købmænd fra Rostock, der har opereret i det vestlollandske område. Interessant i denne sammenhæng er den ret detaljerede omtale af det gods, der frarøves købmændene, idet det er muligt at skelne mellem gods til import og eksport til og fra det vestlige Lolland. For importvarenes vedkommende er der primært tale om nogle af de kendte varesorter, som hanseaterne afsatte i Danmark: øl, malt, humle, klæde, lærred, linned, rug, mel og salt, mens der for udførselsens vedkommende er tale om ligeså typiske danske produkter, primært skabt gennem en overskudsproduktion: kød, flæsk, huder, okser, smør, heste og sild. Et tilsvarende billede tegner sig for Falsters og Sydsjællands vedkommende, hvor henholdsvis Bertram Kule, Nykøbing, og Markvard v. Stove, Vordingborg, i egenskab af høvedsmænd herskede med hård hånd såvel til lands som til vands.

Det er i forbindelse med de tre byers klager værd at bemærke, at der blandt de danske eksportvarer ikke nævnes korn, som endda synes at være blevet importeret, idet rug optræder i flere tilfælde. Årsagen til dette må være, at store dele af kornhandelen frem til omkring 1400 fortsat lå på hanseaternes hænder. Byer som Wismar, Rostock og Stralsund havde væsentlige kornavlsområder som bagland, der kunne forsy-

ne byerne med korn til eget forbrug og til eksport, mens situationen for Lübecks vedkommende næsten var den modsatte. Hansetiske kornopkøb i Danmark synes ikke at være hyppige før 1400³⁹. Handelen med heste var derimod anderledes. Gennem hele højmiddelalderen og frem mod middelalderens slutning i 1500-tallet var danske heste, udført til Tyskland og Vesteuropa, blandt de mest udbredte eksportvarer⁴⁰. Det samme gør sig gældende for de forskellige specielt østdanske slagtningsprodukter og smør. De danske områder var så til gengæld stærkt afhængige af saltimport fra Nordtyskland med henblik på konserveringen af produkterne.

Den nære oplandshandel

Hvad angår oplandshandelen er der i perioden meget lidt at berette. De væsentligste grunde er, at kildegrundlaget er yderst begrænset, da meget er gået tabt gennem tiderne, og at oplandshandelen desuden ofte har været ret uformel og dermed ikke har efterladt sig skriftligt materiale. Men for at man kunne tilfredsstille såvel lokalbefolkningens som de udenlandske købmænds behov for varer, spillede byernes opland efterhånden en væsentlig rolle ikke mindst i de tilfælde, hvor handelen gik over byernes torv. Det må også have gjort sig gældende for Nakskovs vedkommende, da byen i 1300 rettede en klage til kong Erik Menved, fordi "nogle folk fra landet (lat. ruren-ses) ikke betaler den gæld, som de skylder dem (bymændene i Nakskov), således som de har lovet"⁴¹. Byens borgere fik derfor lov til at tilbageholde skyldnerne, indtil de havde renset sig ved lov via menedsmænd fra landet eller tilbagebetalt deres gæld. Årsagen til denne gæld er dog ukendt, men man kan sikkert formode, at oplandets bønders handelstransaktioner med byens handlende har bragt bønderne i gæld og et økonomisk afhængighedsforhold.

Materielle levn

Et kendt eksempel på forbindelserne over Østersøen, men i dette tilfælde af entydig handelsmæssig karakter, er Gedesbyskibet, der blev fundet i 1988, og som dokumenterer, at der fra det sydlige Falster i slutningen af 1200-tallet har eksisteret handelsmæssige kontakter, den såkaldte skudehandel, i retning af bl.a. Rostock, hvortil bl.a. heste og kreaturer er blevet overført, da der under udgravningen af skibet kunne påvises rester af dyreekskrementer i skibets bund⁴².

I perioden mellem 1250-1350 synes desuden brugen af rede penge, mønter, i såvel byerne som på landet i stigende grad at have vundet indpas som betalingsmiddel i forhold til bl.a. køb af varer, afgifter til kongen og kirken samt betaling af diverse jordafgifter. Samfundet var altså godt på vej til at blive monetariseret, idet flere og flere ydelser blev værdisat i form af penge⁴³.

Brugen af mønter og ikke mindst skattefund af mønter og enkeltfund af samme i området kan derfor yderligere tilføje os viden om, hvem man med ret stor sikkerhed havde kontakt med og bedrev handel med. Skattefundene, der kan omhandle større opsparede skatte, akut nedlagte skatte eller tilfældigt mistede skatte, og enkeltfund, der populært sagt er mønter, den enkelte uheldigvis har tabt ud af lommen, er med hensyn til udenlandske mønter repræsenteret spredt ud over Lolland-Falster, dog med en klar hovedvægt på Falster⁴⁴. For Falsters vedkommende drejer det sig om meget forskellige ophavssteder: Brabant, gros tournois fra Ludvig den Hellige, England, en række af de nordtyske hansestæder samt visse andre tyske byer og områder. På Lolland er der i perioden kun tale om to skattefund⁴⁵, nemlig det større fund i Bregninge, Kettinge sogn, hvor der i 1863 blev fundet 4340 mønter nedlagt i små lærredsposer, og hvor de udenlandske mønter primært stammede fra England og de nordtyske hansestæder.

Skatten menes nedlagt omkring 1330. Det andet fund blev gjort i 1878 under grøftegravning ved Rudbjerggård på Sydvestlolland. Dette fund var af betydeligt mindre omfang, men af langt større interesse, da det indeholdt 10 svenske mønter (Svealand og Götaland) fra Birger Magnussons tid omkring 1290-1318. Denne skat menes nedlagt i tiden 1320-40. For det vestlollandske områdes vedkommende kan vi hermed udvide handelsforbindelserne til også at omfatte dele af Sverige. At engelske sterling også har været i omløb på Vestlolland får vi desuden kendskab til i en forordning for Lolland fra 1335 udstedt af Odensebispen Peder⁴⁶. Sognepræsterne på Lolland har på et tidligere tidspunkt underrettet bispen om "kobberpengenes forringelse ved offer, tiende, begravelse, kvindernes indledning efter fødsel og kirkens andre indtægter og oppebørsler". Ved at anvende de efterhånden underlødige danske kobberpenge som betalingsmiddel til kirken har bønderne således reduceret præsternes indtægter. Bisp Peder bestemte derfor, at hver bonde bl.a. var pligtig til på årets 12 højtidsdage at ofre 3 sterling eller en værdi svarende til 3 sterling, samt at kirkegangskonerne, dvs. de kvinder, der indførtes i kirken efter barnefødsel, mindst skulle betale præsten 1 mark voks og 2 sterling. At der er tale om brug af engelske sterlinge skal man dog være varsom med at anvende som indikator for handel med England, da sterlingen på grund af pengeforringelsen i Danmark var en gængs mønt på dette tidspunkt.

Tilstedeværelsen af svensk mønt ved Rudbjerggård rejser spørgsmålet om, hvorfor netop disse mønter fra omkring 1300-tallet optræder på Vestlolland. Og det kan man desværre kun gisne om, men en eventuel forklaring er måske at finde i den store import af døbefonte, der i perioden fandt sted fra Gotland til Lolland-Falster, hvor ikke mindre end 24 kirker på Lolland

Løjtofte Kirkes døbefont. Materialet er sandsten og fonten er udført på Gotland omkring 1170. Fontekummen er udsmykket med figurrige fortællinger vedrørende Kristi fødsel. Foto: Ingrid fotografi.

har eller havde en gotlandsk font udført i sandsten eller kalkstensarter⁴⁷. I denne sammenhæng er det vestlige Lolland vel repræsenteret ved kirkerne i Vestenskov, Landet, Søllested, Birket, Herredskirke, Løjtofte, Horslunde, Købelev, Nordlunde og Vindeby med såvel romanske som gotiske fonte fra omkring ca. 1150 og frem, og hvoraf de fleste optræder i teglstenskirker. Om importen har fundet sted direkte fra Gotland, via Skånemarkedet eller via Lübeck står dog hen i det uviste, men med hansestædernes tidlige og tætte forbindelser til Visby og Gotland er sidstnævnte en mulighed⁴⁸.

Afslutningsvis skal der kort fokuseres på de vestlollandske kirker, hvor de ældste naturstenskirkker fra før 1200 og de senere teglstenskirkker – af stilistiske årsager – normalt henføres til ca. 1230-1300⁴⁹. Begge grupper af kirker udviser tegn på handelens kulturspredende indflydelse, idet den ældste gruppe af naturstenskirkker vidner om slægtskab med kirkerne på Angel og ved Slesvig, mens teglstenskirkkerne i langt højere grad er påvirket af kirkearkitekturen i de nordtyske hansestæder. Dette skift i påvirkning harmonerer – som tidligere nævnt – ganske godt med, at Slesvigs rolle som handelscentrum i den vestlige østersøregion frem til de første årtier af 1200-tallet afløses af de fremvoksende hansestæder, der fra omkring midten af 1200-tallet bliver den dominerende handelsmagt.

Konklusion

For perioden ca. 1200-1350 kan vi konkludere, at Vestlolland og dermed ikke mindst Nakskov ret hurtigt efter byens grundlæggelse bliver en aktiv del af handelen og søfarten på specielt de nyanlagte nordtyske byer langs østersøkysten. Det drejer sig som påvist om Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund, Greifswald og Kiel, hvor der efter alt at dømme er tale om en eksport fra det vestlollandske område af kød, flæsk, huder, okser, smør og heste, mens der for importens vedkommende er tale om øl, malt, humle, klæde, lærred, linned, rug, mel og salt. – En forbindelse, der ligeledes kan påvises via den nordtyske kirkearkitekturens indflydelse på ikke mindst teglstenskirkkerne i området.

Sverige synes ligeledes at have indgået i områdets handelsmønster, idet møntfund og de mange døbefonte fra Gotland indikerer en forbindelse i østlig retning. Hvem, der har stået bag denne handel, er det dog vanskeligt at udtale sig mere præcist om, da vi “kun” har de materielle levn at læne os op ad.

Sluttelig kan det konkluderes, at den nære oplandshandel mellem land og by har fundet sted, idet visse af Nakskovs borgere har haft kreditorer på landet allerede omkring 1300.

Ole Arpe Munksgaard (f. 1951) er uddannet cand. mag. med bl.a. historie som fag fra Aarhus Universitet. Har siden 1981 været bosat på Lolland, hvor han har fungeret som adjunkt og senere lektor og uddannelseschef ved de gymnasiale uddannelser. Er i 2015 gået på efterløn. Har skrevet flere artikler om bl.a. middelalderlige forhold på Lolland-Falster. Han er formand for Lolland-Falsters Historiske Samfund og har tidligere bidraget til Samfundets årbøger.

Kilder og litteratur:

Bøger:

- Andrén, Anders: *Den urbana scenen*. (Malmø 1985). (Forkortet Andrén).
- Bill, Jan m. fl.: *Dansk Søfarts Historie 1 indtil 1588*. (København 1997).
- Bryld, Carl-Johan: *Danmark fra oldtid til nutid*. (Kbh. 1987). (Forkortet Bryld).
- Christensen, Søren B.: De danske middelalderbyers fremkomst, udvikling og udforskning – et bud på nogle hovedlinjer. in: Søren B. Christensen (red.): *Middelalderbyen*. (Aarhus 2004).
- Diplomatarium Danicum. 1. Rk. 1ff. (København 1938ff). (Forkortet D.D).
- Dollinger, Phillippe: *Die Hanse*. (Stuttgart 1981).
- Ebeling, Robert (udg): *Das Zweite Stralsundische Stadtbuch 1310-1342*. (Stralsund 1903).
- Enemark, Poul: Gæster. in: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. bd. V*. (Kbh. 1960). (Forkortet KLNLM).

- Enemark, Poul: Hestehandel in: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. bd. VI*. (Kbh. 1961). (Forkortet KLNLM).
- Enemark, Poul: Kornhandel in: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. bd. XIX*. (Kbh. 1975). (Forkortet KLNLM).
- Enemark, Poul: Östersjöhandel. in: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. bd. XXI*. (Kbh. 1977). (Forkortet KLNLM).
- Enemark, Poul: Handelens varer og veje. in: Per Ingesman m.fl. (red): *Middelalderens Danmark. Kultur og samfund fra tronskifte til reformation*. (Kbh. 1999).
- Fabricius, F. (udg): *Das älteste Stralsundische Stadtbuch 1270-1310*. (Berlin 1872).
- Grinder-Hansen, Keld: *Kongemagtens krise. Det danske møntvæsen 1241-1340. Hansisches Urkundenbuch Bd. 2*. (Halle 1879).
- Haugner, C.C.: *Nakskov Købstads Historie. Bind 1*. (Nakskov 1944).
- Hybel, Niels og Poulsen, Bjørn: *The Danish Resources c. 1000-1550. Growth and Recession*. (Leiden/Boston 2007). (Forkortet Hybel og Poulsen).
- Ingesman, Per m.fl: *Middelalderens Danmark. Kultur og samfund fra trosskifte til reformation*. (København 1999). (Forkortet Ingesman).
- Jahnke, Carsten: *Die Hanse*. (Stuttgart 2014)
- Jensen, Jørgen Steen m.fl.: *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c. 1550. del. 2*. (København 1992). (Forkortet Jensen).
- Knabe, Lotte (udg): *Das Zweite Wismarsche Stadtbuch 1272-1297*. (Weimar 1966).
- Kroman, Erik (udg): *Danmarks gamle Købstadslovgivning. bd.3*. (Kbh. 1951-61).
- Mackeprang, M: *Danmarks middelalderlige Døbefonte*. (Kbh. 1941/ 2003).
- Porsmose, Erland: Middelalder o. 1000-1536, in: Claus Bjørn (red.): *Det danske landbrugs historie 4.000 f.Kr-1536, bind 1*. (Odense 1988).
- Poulsen, Bjørn: *Bodens Penge. Studier i sønderjyske regnskaber 1400-1650*. (Landbohistorisk Selskab 1990).
- Schildhauer, J, Fritze, K og Stark, W: *Die Hanse*. (Berlin 1975).
- Techen, Friedrich (udg): *Das älteste Wismarsche Stadtbuch von etwa 1250 bis 1272*. (Wismar 1912).

- Thierfelder, Hildegard (udg): *Das Älteste Rostocker Stadtbuch (Etwa 1254-1273)*. (Göttingen 1967).
- Vestergaard, Orla: Forkøb, landkøb og forprang. in: Tage E. Christensen (m.fl.): *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen*. (Kbh. 1966).
- Aakjær, Svend (udg.): *Kong Valdemars Jordebog 1-3*. (Kbh. 1926-45). (Forkortet Aakjær).

Tidsskriftartikler:

- Bang Larsen, Bent: Lolland-Falsters teglstenskirkker og østersøhandelen. in: Thorkild Græsholt m.fl.: *Stiftsbog og landemode-akt for Lolland-Falster stift 1990*.
- Berggren, Lars: The Export of Limestone Fonts from Gotland during the Thirteenth and Fourteenth Centuries. in: Lars Berggren m.fl.: *Cogs, Cargoes, and commerce: Maritime Bulk Trade in Northern Europe, 1150-1400*. (Toronto. 2002).
- Bill, Jan: Gedesbyskibet. Middelalderlig skude- og færgefart fra Falster. in: *Nationalmuseets arbejdsmark 1991*. s. 188-198. (København 1991).
- Christensen, Axel E.: Danmark. in: *Det nordiske syn på forbindelsen mellem Hansestæderne og Norden. Det nordiske historikermøde i Århus 7.-9. August 1957*. s. 67-77. (Århus 1957).
- Galster, Georg: Møntfund fra Maribo Amt. in: *Lolland-Falsters Historiske Samfund. Aar-bog for 1924*. (Nyk. F. 1924).
- Jahnke, Carsten: Handelsstrukturen im Ostseeraum in 12. und beginnenden 13. Jahrhundert. in: *Hansische Geschichtsblätter bind 126*. (Trier 2008).
- Munksgaard, Ole: Lollands Albue 1416-1532. Fra flådehavn over sildemarkedsplads til fiskerleje. in: *Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog*. (Maribo 1995).
- Munksgaard, Ole A.: Nakskov – en bys grundlæggelse og begyndende vækst. in: nakskov.nu. *Kalender for 2016. 750 Nakskov. 1266-2016*. Se <http://nakskov.nu/wp-content/uploads/Kalender-2016.pdf> (29.01.2016).
- Poulsen, Bjørn: Forholdet mellem land og by i dansk middelalder. in: *Historisk Tidsskrift bd. 109. hæfte 1*. (København 2009).

- Reuter, Chr.: *Das älteste Kieler Rentenbuch (1300-1487)*. in: Mitteilungen der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte. Bd. 9-11. (Kiel 1893).
- Techen, Friedrich: Die Gründung Wismars. in: *Hansische Geschichtsblätter* Bd. XI. 1903 og 1904-05. (Leipzig 1905).
- Websider**
<http://archiv.luebeck.de/files/bast/af0408.pdf>
<http://archiv.luebeck.de/files/bast/ah03.pdf>
- Noter:**
- Udviklingen i Tyskland bygger primært på Phillipe Dollinger: *Die Hanse*. (Stuttgart 1981) og Carsten Jahnke: *Die Hanse*. (Stuttgart 2014) s. 28-31, mens den danske udvikling hviler på Jan Bill m. fl.: *Dansk Søfarts Historie 1.indtil 1588*. (Kbh. 1997) s. 115-25, Søren B. Christensen: De danske middelalderbyers fremkomst, udvikling og udforskning – et bud på nogle hovedlinjer. in: Søren B. Christensen (red.): *Middelalderbyen*. (Aarhus 2004) s. 13-61, Anders Andrén: *Den urbana scenen*. (Malmø 1985) samt Niels Hybel og Bjørn Poulsen: *The Danish Resources c. 1000-1550. Growth and Recession*. (Leiden/Boston 2007) s.113-14 og s. 227-239.
 - Bjørn Poulsen: Forholdet mellem land og by i dansk middelalder. in: *Historisk Tidsskrift* bd. 109. hæfte 1. s. 3-6. (Kbh. 2009)
 - Svend Aakjær (udg.): *Kong Valdemars Jordebog 1-3*. (Kbh. 1926-45) I Falsterlisten og Femernlisten (bd. 1), der kan dateres til omkring ca.1240, optræder "pund" som kornmål, hvilket kunne indikere, at dele af de sydlige danske områder på dette tidspunkt har overtaget eller nok snarere var i gang med at overtage de tyske måleenheder frem for de nordiske "mark, øre og ørtug" – Lollandlisten i jordbogen anvender fortsat de nordiske måleenheder.
 - Erland Porsmose: Middelalder o. 1000-1536, in: Claus Bjørn (red.): *Det danske landbrugs historie 4.000 f.Kr-1536, bd. 1*. (Odense 1988) s. 234-54 og Hybel og Poulsen. s.143-58 og s. 202-205.
 - Erland Porsmose s. 236.
 - Poul Enemark: Handelens varer og veje. in: Per Ingesman. m.fl. (red): *Middelalderens Danmark. Kultur og samfund fra tronskifte til reformation*. s. 152-157. (Kbh. 1999).
 - Aksel E. Christensen: Danmark. in: *Det nordiske syn på forbindelsen mellem Hansesæderne og Norden. Det nordiske historikermøde i Århus 7.-9. August 1957*.s. 67-77. (Århus 1957), Carsten Jahnke: Handelsstrukturen im Ostseeraum in 12. und beginnenden 13. Jahrhundert. in: *Hansische Geschichtsblätter* bd. 126 s. 145-184. (Trier 2008) og Poul Enemark: Östersjöhandel. in *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder (KLNLM) bd. XXI*. sp.41-42. (Kbh. 1977).
 - J. Schildhauer, K. Fritze og W. Stark: *Die Hanse*. s. 64. (Berlin 1975).
 - Dele af det efterfølgende afsnit om Nakskovs grundlæggelse har tidligere været offentliggjort i Ole A. Munksgaard: Nakskov – en bys grundlæggelse og begyndende vækst. in: nakskov.nu. *Kalender for 2016. 750 Nakskov. 1266-2016*.se <http://nakskov.nu/wp-content/uploads/Kalender-2016.pdf> (senest besøgt 29.01.2016).
 - Aakjær bd. 1. s. 163.
 - Diplomatarium Danicum 1.R. bd. 7. nr. 98. s.76 (Kbh. 1990) – herefter forkortet D.D.
 - D.D. 2. R. bd. 1. nr. 11, 17, 19, 20, 38, 47, 70, 100. (Kbh. 1938).
 - D.D. 2. R. bd. 2. nr. 8, 70, 78, 113.. (Kbh. 1941).
 - D.D. 2. R. bd. 4. nr. 108 og 126. (Kbh. 1942).
 - C.C. Haugner: *Nakskov Købstads Historie. Bd. 1*. s. 15. (Nakskov. 1944).
 - Hildegard Thierfelder (udg): *Das Älteste Rostocker Stadtbuch (Etwa 1254-1273)* s.48, 58, 79, 84, 95, 96, 103, 117, 119, 130, 150 og 174. (Göttingen 1967).
 - Friedrich Techen (udg): *Das älteste Wismarsche Stadtbuch von etwa 1250 bis 1272*. s. 39 og 45. (Wismar 1912) og samme: Die Gründung Wismars. in: *Hansische Geschichtsblätter* bd. XI. 1903 og 1904-05. s. 130-134 (Leipzig. 1905).
 - Lotte Knabe (udg): *Das Zweite Wismarsche Stadtbuch 1272-1297*. s. 163. (Wismar 1966), se desuden i samme note 15. s. 211-12.
 - se register i F. Fabricius (udg): *Das älteste Stralsundische Stadtbuch 1270-1310*. (Berlin. 1872). For den efterfølgende periode 1310-1342 se: Robert Ebeling (udg): *Das Zweite Stralsundische Stadtbuch 1310-1342*. (Stralsund 1903).
 - Chr. Reuter: *Das älteste Kieler Rentenbuch (1300-1487)*. nr. 275, 276 og 316. in: Mitteilungen der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte. Bd. 9-11. (Kiel. 1893).
 - D.D. 2. R. bd. 2. nr. 235. (Kbh. 1941).
 - D.D. 2. R. bd. 2. nr. 403 og 404. (Kbh. 1941).
 - D.D. 2. R. bd. 6. nr. 487. (Kbh. 1948).
 - D.D. 2. R. bd. 6. nr. 355. (Kbh. 1948).
 - Erik Kroman (udg): *Danmarks gamle Købstadslovgivning. bd.3*. nr. 7. (Kbh. 1951-61).
 - Orla Vestergaard: Forkøb, landkøb og forprang. in: Tage E. Christensen (m.fl.): *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen*. s.198-99. (Kbh. 1966), og Poul Enemark: Gæster. in: *KLNLM. bd. 5*. sp.689-93. (Kbh. 1960).
 - D.D. 2. R. bd. 7. nr. 510. (Kbh. 1956).
 - se archiv.luebeck.de/files/bast/af0408.pdf – Fleischhauerstrasse nr. 82, 84 og 88. (10.02.2016).
 - D.D. bd. 7. nr. 305 (Kbh. 1956) og <http://archiv.luebeck.de/files/bast/ah03.pdf> hvor salget kan findes under Hartingrube nr. 15. (10.02.2016).
 - D.D. 2. R. bd. 6. nr. 13. (Kbh. 1956).
 - ibidem 2. R. bd. 9. nr. 261. (Kbh. 1946).
 - ibidem 2. R. bd. 10. nr. 23. (Kbh. 1948).
 - ibidem nr. 39.
 - ibidem nr. 54.
 - ibidem 3. R. bd. 1. nr. 259. (Kbh. 1958).
 - ibidem nr. 275, 277 og 279.
 - Ole Munksgaard: Lollands Albue 1416-1532. Fra flådehavn over sildemarkedsplads til fiskerleje. In: *Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog* s .82 f. (Maribo 1995). – I *Hansisches Urkundenbuch bd. 2 nr. 725* (Halle 1879) rejses der ikke tvivl om stedets evt. beliggenhed.
 - ibidem s. 79.
 - Poul Enemark: Kornhandel in *KLNLM bd. XIX*. sp.147-54.
 - Poul Enemark: Hestehandel in. *KLNLM bd.VI*. sp.52.
 - D.D. 2. R. bd. 5. nr. 109. (Kbh. 1943).
 - Jan Bill: Gedesbyskibet. Middelalderlig skude- og fægefart fra Falster. in: *Nationalmuseets arbejdsmark 1991*. s. 188-198. (Kbh. 1991).
 - Keld Grønder-Hansen: *Kongemagtens krise. Det danske møntvæsen 1241-1340*. s. 25-42. (Kbh. 2000) og Bjørn Poulsen: *Bondens Penge. Studier i sønderjyske regnskaber 1400-1650*. s. 11-25. (Landbohistorisk Selskab 1990).
 - Jørgen Steen Jensen m.fl.: *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c.1550. del. 2. bl.a. nr. 114, 182 og 196*. (Kbh. 1992) og Georg Galster: Møntfund fra Maribo Amt. in. *Lolland-Falsters Historiske Samfund. Aarbog for 1924*. s. 107-27. (Nyk. F. 1924)
 - Jensen nr. 168 og 182.
 - D.D. 2. R. bd. 11. nr. 212. (Kbh. 1950)
 - M. Mackeprang: *Danmarks middelalderlige Døbefonte*. s. 367-402 og s. 412-13. (Kbh. 1941/ 2003). – visse af fontene findes i dag på museum.
 - Lars Berggren: The Export of Limestone Fonts from Gotland during the Thirteenth and Fourteenth Centuries. in: Lars Berggren m.fl.: *Cogs, Cargoes, and commerce: Maritime Bulk Trade in Northern Europe, 1150-1400* s. 175-79. (Toronto. 2002).
 - Bent Bang Larsen: Lolland-Falsters teglstenskirker og østersøhandelen. in: Thorkild Græsholt m.fl.: *Stiftsbog og landemøde-akt for Lolland-Falster stift 1990*.